

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD

H. Lorenzen:

Den franske soldaterlejr ved Krusaa 1808

H. V. Gregersen:

Urnehoved

Th. O. Achelis:

Fra kampen mellem ortodoksi og pietisme

August F. Schmidt:

Sagnene om Gram Slot

Glimt

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Lærer Chr. Stenz adresse er: Sandved 5, Åbenrå

Den franske soldaterlejr ved Krusaa 1808

Af dr. H. Lorenzen, Bov.

Gården Harkjær ved Krusaa er en af Bov sogns store gårde med et liggende af 105 ha jord. Oprindeligt lå gården i Kollund; den tilhørte kronen, men blev den 21. juli 1652 af kong Frederik III solgt til Hans Tyggesen for 800 rdl. Det på pergament skrevne overdragelsesskøde med kongens underskrift og segl findes endnu på gården. Denne var senere i 7 generationer i slægten Clausens eje. Den sidste, Christian Clausen, havde kun to døtre og var den nuværende ejer Karl Hansens bedstefader. I 1804 blev gården flyttet fra Kollund til sin nuværende plads: $\frac{1}{2}$ km øst for Krusaa korsvej. En 300 m lang elmeallé fører fra Sønderborg landevej (hovedvej 8) ned til den, men bedst nås den nu ad fjordvejen.

På gården opbevares 2 gamle billeder i frønnede rammer, 40×50 cm store. Det ene er en »Plan over den kejserlige franske lejr ved Flensborg i sommeren 1808«. Det andet er en livfuld tegning af selve baraklejren, befolkningen med soldater og officerer til fods og til hest i datidens maleriske uniformer.

De historiske begivenheder, som disse billeder minder om, findes belyst i de rapporter, som daværende overkvartermester, major v. Haffner har sendt til kong Frederik VI i tiden fra april 1808 til februar 1810. Rapporterne beror i rigsarkivet. (Hærens eget arkiv har et fyldigt materiale om teltlejren ved Fokbæk, men intet om Harkjærlejren). Danmark havde mistet resten af sin flåde efter Københavns bombardement den 2. sept. 1807 og var i forbitrelse herover gået i forbund med Frankrig, mens Sverige fortsat stod på Englands side. Napoleon påtænkte et fransk-dansk angreb på Skaane fra Sjælland og sendte med dette for øje en anselig fransk-spansk armé på ialt 26.000 mand herop under kommando af maréchal Bernadotte, prins af Ponte Corvo, som senere blev valgt til Sveriges kronprins og blev konge under navnet Karl XIV Johan. Angrebet blev imidlertid udskudt, da isforholdene i sundet forblev ugunstige, og den engelske flåde viste sig i de danske farvande. De franske tropper blev trukket tilbage til Slesvig og Holsten, mens de spanske hjælpetropper spredtes over øerne og Nørrejylland under general de la Romana's anførsel.

Maréchal Bernadotte stillede krav om, at de franske styrker skulle udlægges i 3–4 lejre, byggede af hytter. Da generalkvartermester v. Haffner gjorde indsigelser på grund af de store udgifter, nøjedes Bernadotte med to lejre, en teltlejr i Fokbæk ved Rendsborg og en hyttelæjr ved Flensborg. Prinsen ønskede lejren lagt ved Oversø, men gav efter overfor energiske danske henstillinger. Det nye sted ved Harkjær blev valgt af hensyn til den forholdsvis korte transport af tømmeret – det skulle fortrinsvis hug-

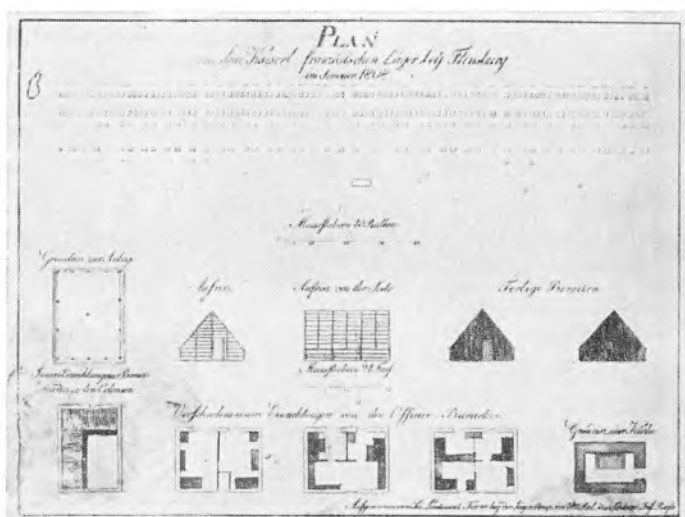

ges i Hanved skov – og den nemmere fremførelse af fouragen ad søvejen gennem Flensborg fjord.

Rejsningen af lejren påbegyndtes i maj måned, og den kom til at bestå af 192 (på tegningen 196) hytter i 2 rækker for underofficerer og menige med 16 mand i hver, 48 hytter for officerer, godt 20 hytter for marketenderne, spillemænd og officersoppassere, 48 køkkener, en dansesal, en fægtesal, restaurationslokaler m. m. En prøvehytte, som man først byggede, kom til at koste 224 rdl., og for at gøre dem billigere, fik man lov til også at bruge grene som tømmer og til at benytte lyng og tang over et tyndt lag halm til taget. Desuden kunne man benytte franske sappeurs som tømmermænd i stedet for at betale danske håndværkere for arbejdet. Til tækning af hver hytte medgik 1500 pund halm, som var usigelig vanskeligt at fremskaffe, da der desuden blev forbrugt 10 pund halm til hver mand hver 10. dag. For at skåne nærliggende byer som Kollund, Smedeby og Bov m. fl. for alt for store udskrivninger, udvirkede kvartermesteren, at der blev lagt »Sauve garde« på disse byer. Som brænde skulle man bruge tørv og træ.

Vandet skulle hentes i flere damme ved vandhentningsbroer i disse. To af dammene findes endnu, en ved fjordvejens gartneri og en ret stor lige vest for gården. Forplejningen blev for størstedelen sejlet til en nybygget udløsningsbro i fjorden nær ved Skomagerhuset og kørt frem gennem Kollund skov ad udbedrede veje.

Omkring den 1. juni blev lejren belagt med 19. infanteriregiment, 15. lette infanteriregiment og divisionsartilleriet, alt af general Dupas division.

der desuden havde 58. regiment liggende i kantonnement i Aabenraa og 14. ridende jægerregiment i Haderslev og Ribe.

Bov kirkekrønike nævner regimenterne 91 og 103 og tilføjer: P. Petersen in Bau hat die Ehre der Einquartierung von den höheren Offizieren.

Ialt lå der 8.000 mand her og 10.000 i Fokbæk ved Rendsborg i en telt-lejr, bestående af telte, som blev udlånt fra danske troppedepoter i Slesvig og Altona.

Til lejrens øvrige udstyr forlangtes 1000 feltkedler, 1000 bidons (feltkøgekar, 1000 gamelles (spisekar til soldater), 3000 store feltdækkener, 500 store og 500 små økser, 1000 spader og 1000 hakker. En del blev taget fra Rendsborgs arsenal, resten (gamelles og bidons) blev dels nylavet forskellige steder, dels indkøbt i Hamborg og Altona. Da fleste tæpper kom fra Neumünster.

Kongen må, så nødig han vil, approbere alle disse udgifter, men han pålægger feltkommissariatet i Christiansfelt, som står for udbetalingen, at forestille prinsen af Ponte Corvo umuligheden af at fremskaffe de uhyre

pengesummer, som medgår til den franske armés ordinære og ekstraordinære udgifter. Til de sidste hører vel udstyret på 400 senge til et hospital i Rendsborg og et lige så stort i Altona og en regning på 2527 rdl. fra Flensborg by for et af prinsens ophold i denne by. Udgifterne til troppernes underhold beløb sig pr. dag til 20.000 rdl., en stor belastning for den tomme statskasse, som krævede udskrivninger af nye skatter.

Maréchal Bernadotte havde til en begyndelse sit hovedkvarter på Koldinghus. Det nedbrændte den 29/3 1808 efter et gilde hos generalen. Han forlagde så stabskvarteret til Rendsborg, som han iøvrigt anså for en »mådelig bye«. Han opholdt sig dog også en tid i Flensborg, var den 30/5 i lejren for at godkende den. Den 21/8 var Bernadotte i Haderslev, rejste derfra til »Bau« og videre sydpå »endogså uden som planlagt at have set jordhyttelejren«, måske fordi der havde været pøbeloverfald på tre af hans adjudanter i Slesvig, hvorfor han udgav befaling til at skyde med skarpt ved lign. lejligheder. Prinsens gemalinde, prinsesse Désirée, som senere blev Sveriges dronning, omtales to gange, – den 23/5 rejser hun fra Flensborg til Paris, men må være kommet tilbage, idet hun den 23/9 ventes til hovedkvarteret i Fokbæk.

Hvad gik sommeren med for de franske soldater i Krusaa? Man må ikke forestille sig, at det altid gik så idyllisk til som på Harkjærbilledet. Napoleons armeer var jo særdeles mobile og altid slagkraftige. En af grunden til, at valget faldt på Harkjærs og Krusaagårds tilstødende marker, var netop, at man her havde en »plaine«, hvorpå 10.000 mand ville kunne »manoeuvrere«. Så her har man til hverdag kunnet se eksercits, som for-slog noget. Af dislokationsplanerne ses det klart, at de enkelte troppekøntingenter ofte skiftede standplads, hvad der medførte lange marchture. Da Spanien gjorde oprør mod Napoleon, og rygtet herom i august nåede Danmark, revolterede også de spanske tropper i Nørrejylland og på øerne. De prøvede på at komme til Fyn og videre til Langeland, hvor de, som nåede frem, blev indskibet på den engelske flåde og sejlet til England. Bernadotte tog øjeblikkelig sine modforholdsregler. Med utrolig hurtighed bliver franskmændene mobiliserede i hele landsdelen – inden én time var hele armekorpsset i march nordpå for at afskære spanierne vejen til Fredericia og hindre en mulig udskibning også fra Aarhus – i Flensborg rekvireres 1000 bøndervogne til transport til Aabenraa, dér og i Haderslev nye 1000, mens man tog det sidste stykke fra Kolding til Snoghøj i ilmarch. Det lykkedes da også at afskære og tilfangetage en stor del af spanierne, som måtte friste fangers triste skæbne, og man fortæller, at de kom forkomne og barfodede under skarp bevogtning igennem Bov på vej sydpå. – Umiddelbart efter tropperne tilbagekomst til lejren udbrød der blodgang i Horsens og i Flensborg. Hvor mange ofre denne frygtede sygdom har krævet, vides ikke, men der blev anlagt en begravelsesplads ved den såkaldte Kloster-

grube, en af de dybe slugter syd for lejren, som fører ned til Kobbermølle-søen.

Foruden franskmænd og spaniere havde maréchal Bernadotte også 5 ba-tailloner hollændere og 1 regiment belgiere med heroppe. Hollænderne an-gives at have været langt ringere soldater end franskmændene, men om belgierne indrømmer selveste chefen, at de ofte er coquins (skurke – slyng-ler). De plyndrer og mishandler og flyttes derfor fra Horsens, men de fort-sætter selv her. Det må ikke have været let for sognets stedlige befolkning med alle de byrder, der blev dem pålagt, men bortset fra overfaldet på adjudanterne i Slesvig meldes der ikke om episoder.

Den 5.–8. september evakueres lejren af franskmændene og overtages af en dansk officer, adjoint Wilster. Der forsvinder naturligvis trods dennes protest en betydelig del af lejrmateriellet og de andre feltrekvisitter med de bortdragende tropper. Det synes dog senere delvis at være blevet tilbage-leveret. Lejren blev nedrevet og solgt. Men dermed har det ikke været slut med indkvarteringer i egnen. Den sidst kendte kvarterseddel er udstedt så sent som den 24. juli 1809 til møller Beck i Krusaa mølle og lyder på 1 colonel (oberst), 2 domest. og 2 heste. Bagpå stod navnet: Mr. Bertrand logira ici.

Kaster vi endnu engang et blik på billederne, ser vi på planen, som er »aufgenommen von Sec. Lieutenant Kiene bey der Jäger Comp. im 3ten Bat. des Schlesw. Inf. Regts.«, de snorlige lejr-gader og de fuldstændig sym-metrisk anbragte hytter. Vi ser grund- og sideplaner af disse, af officers-barakkerne og af køkkenerne. Midt i billedet er anbragt en »Maasstab von 24 Fuss«. På det andet billede ser vi, at de skrællede hytter ikke har været så ringe endda. I forgrunden til venstre sidder en officer mageligt lænet mod en jordforhøjning og ryger af en lang kridtpibe. En halv snes kvinder, klædt efter datidens højbarmede direktoiremode, og et par børn blander sig imellem officererne, hvoraf nogle er til hest, og giver sammen med et par hunde billedet et skær af idyl. Foran skovene i baggrunden er en større, nøgen bygning, øjensynlig det 4 år tidligere nyopførte Harkjær. Et skib i baggrunden antyder fjorden og angiver dermed lejrgadens retning som øst–vest.

I lange tider bagefter kaldtes stedet for »Franzobjerget«, men de to små billeder er nu nok det eneste minde, der er tilbage om den kejserlige franske lejr ved Flensborg i 1808, et minde om et af de talrige tidsafsnit i Bov sogns 1000 årige historie, hvor soldater har fyldt egnen og ved deres færden i mangt og meget har bestemt dagen og vejen for sognets folk.

URNEHOVED

Af H. V. Gregersen

H. P. Jørgensens artikel om Landstinget på Urnehoved (S. mdsskr. 1959, s. 80–86) egner sig ikke som grundlag for en fornyet diskussion om det pågældende emne, men når der skydes én i skoene, at man har anvendt udtryk som »falsum« og man derefter med en forbavsende fripostighed ovenikøbet beskyldes for at have begået »falsum«, må der siges stop. Der må da være en grænse, nemlig den, som almindelig velanstændighed plejer at sætte.

Og hvad skal den idelige »kuriosum«-snak til? Hvad jeg har skrevet, er blot dette, at *stednavnet* Løgpold nutildags må betragtes som »et historisk kuriosum« (et udtryk, som Søren Kierkegaard i sin tid har formet). Kuriosum betyder »mærkværdighed«, »pudsighed«, og det er stadig min opfattelse, at der er noget pudsigt i dette, at et marknavn, dannet af plantenavnet *løg*, i flere menneskealdre har haft klang af hedenold!

Derimod har jeg aldrig udtalt mig andet end fordelagtigt om Mindeparken på Urnehoved. I dagbladet »Hejmdal« for 8. jan. 1949 har jeg tilmed skrevet: »Det har aldrig nogensinde været min mening at genere H. P. Jørgensens ihærdige arbejde for at få anlagt en mindepark for hele Urnehoved-egnen«, og jeg skrev i »Jydske Tidende« for 17. juni 1948: »Få har som han været med til at vække interesse for sin egn historie, for Urninget og for Olmersvolden«. Endelig har jeg i »Bjolderup Sogns Historie« (1951–56, s. 400) sørget for anbringelsen af et fotografi af mindeparken med følgende underskrift (der ligesom bogens øvrige billedtekster er skrevet af mig):

Skønt jeg i »Bjolderup Sogns Historie« har samlet min opfattelse af Urnehoved-problemet, finder H. P. Jørgensen ikke anledning til at drage konsekvenserne af det. Man plejer da ellers at kræve, at en mand, der ønsker at udtale sig om et historisk emne, sætter sig ind i *hele* den foreliggende litteratur og søger at koordinere *alt* det kildemateriale, der kan fremskaffes. Det gør H. P. Jørgensen imidlertid ikke, men forbigår også i sin sidste artikel frejdigt, at der er taget stilling til og skaffet kildehjemmel for problemer som f. eks.: Bolderslev Nørreager og Norager i Lyseg, Baldersborg og Chr. IVs jagthus, kirkestuf og almindelig stufjord (som findes strøet ud

over det ganske land). Som et eksempel på hans arbejdsform kan anføres, hvad han meddeler s. 82 under pkt. I. Han er åbenbart ikke klar over, at »apud Heesthaw« fra 1443 er latin (skønt jeg et par steder har oversat det dokument, hvori marknavnet optræder). Det betyder *ikke* som af H. P. Jørgensen anført »På Hesthav«, men »Ved Hestehaverne«. Jeg begår derfor ingen placeringsfejl, endsiige »falsum«, og er, hvad placeringen angår, i bedste overensstemmelse med egnens folk og det foreliggende kildemateriale.

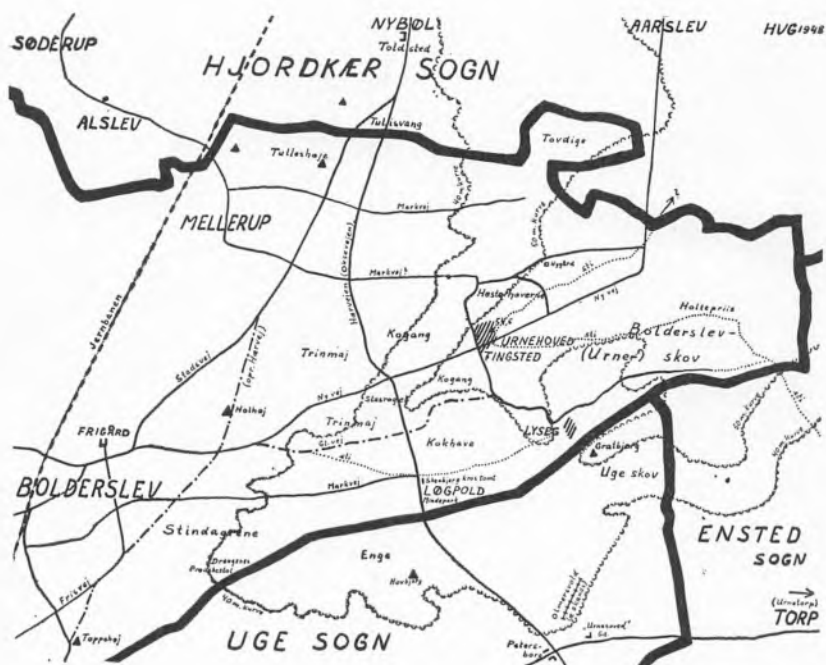

Fra mindeparken på Urnehoved. Den store sten i midten rejstes i tiåret efter genforeningen ved Hærvejen midt på Urnehoved-banken. Et »Urnehoved-selskab« under ledelse af den historisk interesserede gårdmand H. P. Jørgensen, »Olmersvold«, Uge sogn, erhvervede senere marken Løgpold, hvor der anlagdes en mindepark for hele Urnehoved-egnen. Her holdes der nu årligt grundlovsfest for de tre sogne, der sammenknyttes af Hærvejens forløb over Urnehoved-banken, Hjorkær, Bjolderup og Uge sogne.

Det samme gælder »mine« veje og stier. Som det vil ses på mit hosstående kort fra 1948 (tidligere trykt S. mdsskr. 1949, s. 28, og »Bjolderup Sogns Historie«, s. 30), har jeg selv i sin tid sat spørgsmålstegn ved markvejen fra tingstedet »ved Hestehaverne« til Mellerup og videre til Søderup. Kort tid efter fandt Hans J. Bertelsen imidlertid i udskiftningsakterne fra Mellerup bevis for, at vejen var af gammel dato (se S. mdsskr. 1949, s. 60). At samme vej har været gået af brug og først i moderne tid bliver gjort til sognevej, rækker intet heri.

Og de såkaldte «tingstier» er netop, som H. P. Jørgensen også synes at

have gjort sig klart, aftegnet på grundlag af 1870'ernes matrikulkort og altså ikke opfundne af mig. Det er fuldstændig rigtigt, at de ikke har været brugt i mands minde, ja de er endog til dels nedpløjede, men de findes ikke desto mindre aftegnet på kort, der er fremstillet på en tid, da H. P. Jørgensens forskellige hjemmelmænd endnu ikke havde trådt deres barnesko. At der senere fra Torp er foretaget en udbygning af den ene af stierne, roker heller intet heri. Det foreliggende kort er ikke aftegnet ud fra ønsketænkning – et alt for let gennemskueligt forsøg på noget sådant er givet S. mdsskr. 1949, s. 77 – men det bygger på, hvad der har kunnet fremskaffes af materiale til dets fremstilling, og selvfølgelig under nøje overvejelse af hvert enkelt led. Det kan derfor ikke uden videre fejles til side.

Fra kampen mellem ortodoksi og pietisme

Af Thomas Otto Achelis

I sin residensby Gotha havde hertug Johan Casimir af Coburg-Gotha (1575–1633) udvidet en derværende skole, der i 1524 af reformatoren Friedrich Myconius var indrettet i et augustinerkloster, til et gymnasium med 6 klasser. Hans brodersøn Ernst den Fromme (1601–1675) viste den største omhu for skolevæsenets udvikling, og da Andreas Reyler, stærkt påvirket af Wolfgang Ratichius og Joh. Amos Comenius, i 1642 havde indført den såkaldte »Gothaiske undervisningsmetode«, var Gymnasium Illustre i Gotha snart en meget søgt skole. Dens berømmelse nåede til fjerne lande. Fra 1653 til 1694 blev 824 elever dimitteret fra denne skole til universiteterne eller i gennemsnit 20 om året, et i disse tider meget stort tal.

Allerede 1659 blev *Peter Holst*, søn af en lensmand i Koldenbüttel, fra skolen i Gotha dimitteret til universitetet i Leipzig. Han blev 1665 præst i Stenbjerg i den nordlige del af Angel; en søn og en sønnesøn fulgte ham i kaldet.

Johannes Bugislaus Brandt, som fra 1680 til 1743, i 63 år, var sognepræst i Egen og fra 1694 tillige provst for Als nørreherred eller kirkeinspektør for fyrstendømmet Nordborg, havde også hørt om skolens gode omdømme, og han skrev derfor til præsidenten for konsistoriet i Gotha Jacobs og bad om at anbefale ham en hofmester til undervisning af de mange børn, som han havde med sin kone Anne Maria, datter af pensionær Hans Paulsen på Gammalgård. Jacobs gav præsten i Guderup anvisning på *Johann Gottfried Schoenau*, som var født i Gotha 1672, havde besøgt sin fødebys skole, været student i Jena og Giessen og som nu modtog tilbuddet. Han rejste fra Thüringens skove til det fjerne Als og underviste præstens børn. I en ligprædiken over den ældste af præstens sønner, Johannes, som blev diaconus i Havnbjerg, fortælles der: »Siden, da hans søskende formeredes, toge hans forældre en egen præceptor an, som hedte Johann Gottfried Schoenau fra Gotha i Thüringen, en habile karl, som forstod *humaniora* meget vel. Da kom den sal. mand hjem og blev i 7 år af denne gode mr. Schoenau så travl og flittig underviist, at hun kunne drage på academie.« Så vidt ligprædikenens ord, som er bevaret i Havnbjerg præstearkiv.

Det havde været meningen, at Schoenau skulle ledsage to af præstens sønner fra Guderup til Halle, men der kom noget imellem, og de unge studenter rejste alene; men de sendte fra Halle gode vidnesbyrd om deres kundskaber. At Schoenau ikke kom med til Halle, havde sin grund deri, at han blev kaldet som rektor til latinskolen i Haderslev. Skolens rektor, *Richard von der Hardt*, var blevet mæt af dage, efter at han havde slidt i 40 år »*in pulvere scholastico*« (i skolens støv). Der var gået 74 år, siden han, efterkommer af en gammel slægt i Geldern, hvor hans oldefar døde 1587, var født i Lübeck. Han tængte til en afløser. Schoenau fik et kaldsbrev; han må vistnok have søgt stillingen, og i et brev til den gottorpske generalsuperintendent Hinrich Muhlius meddelte han, at han vedlægger en genpart af dette kaldsbrev. Nu er både den og det tabt. Det må være underskrevet af amtmand Henning von Reventlau og provst Michael Stichelius. Konservatoratets tredie medlem, Haderslev bys borgmester, har indtil 1785 ikke haft lov at underskrive kaldsbrevene.

Nu var alt i orden for den trediveårige Thüringer i Guderup præstegård, skulle man tro. Men det kom anderledes, end han dengang troede. Han skulle, inden han overtog sit embede, eksamineres af generalsuperintendenten for den kongelige andel, hvortil Haderslev jo hørte. 1702 var det Josua Schwartz. Desuden skulle han efter gammel skik og brug ved overtagelsen af embedet holde en tale, en »*oration*«, som han siger med et latinsk udtryk. Han skrev så først en afhandling, et program, hvormed han ville indbyde til at overvære introduktionshøjtideligheden. Hans afhandling handlede om et emne, som dengang tit er omtalt i litteraturen: *De Pedantismo literatorum* (videnskabsmændenes pedanteri). Schoenau rejste så med denne lille undersøgelse, som provst Stichelius havde læst og givet sin anerkendelse til, til Rendsborg, hvor Schwartz boede i den store bygning ved paradepladsen, som var bygget i 1693, og hvor de kongelige generalsuperintendenter indtil 1791 har haft til huse, omtrent i midten af deres store stift, som rakte fra Kolding å til Elben. Denne rejse blev en skuffelse for den »habile karl« fra Thüringens yndige skove og bjerge. Hans magnificence blev aldeles rasende, da han havde læst kandidatens korte indbydelsesskrift. Særlig »*die passage de theologorum pedantismo*«, som han gennemlæste fire gange, vakte hans allerhøjeste forargelse. Han påstod, at Schoenau dermed sigtede imod ham, en ligefrem uklog beskyldning imod en ung mand, som havde fået sit kaldsbrev og nu blot ønskede at bestå afhøringen hos hans magnificence. Endvidere påstod han, at en del ord var taget fra Schwartz' modstanders, den hertugelige generalsuperintendent Muhlius skrifter. Desforuden var han vred over, at statsretslæreren Samuel Pufendorf, som havde ligget i bitter strid med Schwartz, var citeret. Han var også utilfreds med, at Schoenau var født i Gotha, skønt det jo ikke kunne bebrejdes Schoenau. At han ikke havde taget noget fra

Muhlius, kunne han eftervise, men det hjalp lige meget. Han var født i Gotha, Gotha var pietisternes rede – hvilket kun er en halv sandhed –, og Schoeneu selv blev skældt ud for pietisme, synkretisme og kiliasme. Under ingen omstændigheder ville Schwartz tillade, at Schoenaus lille skrift blev trykt – det er heller ikke sket. – I Rendsborg var der aldeles ikke noget at stille op for den uheldige og ulykkelige kandidat. Uden at have opnået noget hos generalsuperintendenten, forlod Schoenau nu fastlandet og rejste hjem til den skønne ø, hvor han havde været i 7 år. Han skrev en udførlig redegørelse til provsten i Haderslev om sin stilling til pietismen, synkretismen og kiliasmen. Men hermed var han heller ikke heldig. Stichelius sendte en præst fra Haderslev til Egen. Denne præst erklærede, at hans skrift var kættersk, han truede med en offentlig skandale og erklærede kaldelsen for ugyldig. Dette sidste lod sig kun gøre, hvis han fik amtmandens samtykke. Om det er indhentet ved jeg ikke. I hvert fald havde Schwartz opnået sin hensigt: Schoenau blev ikke rektor ved Haderslev latinskole. Man kan, når man tænker på denne historie, forstå, at Heinrich von Treitschke med sin skarpe pen betegner Schwartz som »en uvidende præst af den sædvanlige slags.¹⁾

Schoenau skrev fra Guderup præstegård til den hertugelige generalsuperintendent Muhlius og berettede i en aldeles saglig fremstilling om sine oplevelser. I Haderslev blev *Johann von Stämmen* først i november 1703 adjunkt hos den gamle rektor von der Hardt, og da denne var død nogle måneder efter – den første rektor, som døde i embedet i Haderslev efter 1601 – blev han hans efterfølger.

Schoenau skrev til Muhlius, da han havde hørt, at rektoratet for Slesvig katedralskole var vakant. Daniel Hartnack fra Mulkenthin i Bagpommern var efter et meget omskifteligt liv 1690 udnævnt til rektor i Slesvig; 1701 opgav han denne stilling og blev 1702 præst i Bramstedt. Også her havde Schoenau ikke held med sig. Udnævnt blev Johann Hermann Brinckmann fra Rödinghausen i Westfalen. Lige inden Schoenau skrev til Muhlius, havde han fået et brev fra generalsuperintendent Ferge i Gotha, at han snart kunne regne med at få en ansættelse ved sin gamle skole i Gotha, men han foretrækker, som han skriver, at blive i Norden: »Wie ich aber der Holsteinischen Luft und Lebensart ziemlich gewöhnet, da will lieber, wenn es Gott so fügen wollte, hierzulande meine subsistence suchen.«

1703 blev Schoenau feltpræst og 1705 kom han tilbage til sin hjemstavn. Han blev vikar i Zella St. Blasii, den gang en landsby i Thüringerskoven, fra 1719 forenet med købstaden Mehlis. 1707 blev han sognepræst her og virkede i 30 år indtil sin dødsdag, den 20. december 1737.

1) Historische und politische Aufsätze, bd. 4, 1897, s. 263.

Schoenau var en af de informatorer, som i pietismens tid kom til Als. Som han kom fra Gotha, er der til den berømte skole indtil 1864 kommet tolv slesvigere. Holst er allerede omtalt i indledningen. Fra Garding kom 1662 *Andreas* og *Joachim Lonnerus*, sønner af præsten der, *Andreas Lonnerus*. Begge kom 1664 til universitetet i Wittenberg og 1666 til Kiel og begge kom på prædikestolen i Garding, *Andreas* den yngre som præst, *Joachim*, den ældre, som diaconus. Fra Als kom 1696 til Gotha *Alexander Paulsen*, som blev student i Halle 1696. I begyndelsen af det 17. århundrede har 3 tøndringer søgt Gotha *Gymnasium illustre*: *Stephan Kenchel*, og *Johann Stephan Tychsen*, som begge blev studenter i Halle 1707 og i Jena 1710, og *Johann Tychsen*, den senere provst i Haderslev, student i Halle 1708, Jena 1710 og Kiel 1712. Det var den pietistiske indflydelse fra hjemmet, som foranledigede, at disse unge slesvigere kom til Gotha. Skolen har også senere været højt skattet, og i det 19. århundrede har indtil 1864 5 slesvigere besøgt den. I begyndelsen af århundredet var der 3 jurister: *Magnus v. Moltke* fra Nør, præsidenten for den første stænderforsamling i 1836 (stud. Kiel 1801, Göttingen 1803), *Paul Detlev Kristian Paulsen* fra Flensborg, den kendte jurist og politiker (stud. Göttingen 1816, Berlin 1818, Heidelberg 1819, Kiel 1819) og *Ernst Christian greve v. Reventlow*, ejeren af godset Farve (stud. Kiel 1818, Heidelberg 1819). 1852 blev endnu 2 slesvigere studenter fra Gothas gymnasium: *Bernhard Wilhelm Feddersen* fra Slesvig og *Emil Ernst Wilhelm Storm* fra Husum. Begge havde besøgt de hjemlige latinskoler i Slesvig og Husum, men forandringen af skolevæsenet i hertugdømmet Slesvig 1850 foranledigede, at de kom til Gotha. Feddersen blev en kendt fysiker i Leipzig (stud. Göttingen 1852, Berlin 1854, Kiel 1855), Storm, digterens broder, blev læge i sin fødeby (stud. Kiel 1852).

I alt har indtil 1864 12 slesvigere søgt skolen i Gotha. Bortset fra skolerne i hertugdømmerne, Danmark, Hamborg, Lübeck, Lüneburg og Halle er ingen lærd skole søgt af så mange slesvigere som skolen i Gotha.

(Kilde: Afdeling 18, nr. 38 VIII 1 a Landsarkivet i Slesvig.)

Sagnene om Gram Slot

Af August F. Schmidt

Herregårde er altid gode sagntiltrækkere, hvorfor der i folkeoverleveringen findes sagn om de fleste gamle gårde af den slags i vort land, således også om *Gram* (Frøs herred), den af de sønderjyske herregårde, hvorom der er optegnet flest folkesagn.

I præsteindberetningen til Ole Worm 1638 meddeles, at Gram guldkølle formenes at ligge begravet på Gramgårds mark¹). Og i en præsteindberetning fra 1767 eller 1768 oplyses det, at Gramgård menes at have sit navn og sin oprindelse af kong Gram. Gården »har i forrige ældgamle tider stået en fjerdingsvej vester og norden derfra i søndre side af skoven, som endnu kan ses nogle spor og kendetegn af, og kaldes det sted derfor endnu *Gammel Gram*, men hvis [o: hvad] tid den er flyt, vides ej.«²)

Hertil kan føjes, at på en banke ved den nordre bred af Gram å skal det ældste Gram have ligget, og i den vestre udkant af Storskoven er der rejst en mindestøtte på den plads, hvor en yngre Gramgård har stået. Ingen af stederne ses dog tydelige spor af middelalderlige anlæg.³)

I Gram ejede kongen 1231 10 mark guld, i Enderup den halve mølle.

1285 tildømtes 12 otting i Gram til kongen. 1317 nævnes Jonas Iversen Vind til Gram, og herefter ved man besked om det gamle herresædes ejere gennem tiderne.⁴⁾

I sagnoverleveringen fortælles om to brødre eller fætre, der var i slægt med ejeren af Gram, som i den pågældende tid var Dionysius v. Pudewels (død 1647). De to unge adelsmænd bestyrede Gram, og da de førte et vildt og tøjlesløst liv, gik de under navnet vildskytterne eller de vilde skytter. Deres tragten gik især ud på at røve unge koner og piger og så en tid beholde dem på borgen. Derfor skjulte bonden Eskild, der boede på en gård midt i Fole, i 6 år sin meget smukke datter i en lille hjørnestue. Ved et uheld fik vildskytterne nys om den indelukkede pige, de overfaldt gården og førte hende med magt til borgen. Eskild synes ifølge sagnet at have været en betydelig mand, han fik rejst en hær af folk fra Ribe og Haderslev, Gram slot blev belejret, indtaget og brændt, omtrent hele besætningen blev nedhugget og begge vildskytterne blev dræbt, men om pigen var levende eller død, melder sagnet mærkeligt nok intet om.⁵⁾ Sagnet er antagelig en afglans af beretninger om forskellige voldsomme begivenheder i middelalderen og senere. Det er tænkeligt, at de gamle borgherrer har kigget efter egnens kønne piger.

★

Da *Hans Schack* (1609–1676) i 1664 overtog Gram gods, var bygningerne på Gram i en ussel forfatning. Rigsfeltherren ønskede at have en ordentlig bolig på sit sønderjydske gods mellem Haderslev og Ribe, selv om han ikke opholdt sig her ret tit. Derfor lod han o. 1670 opføre hovedfløjen til det nuværende slot. Den fremragende feltherre nåede at gøre sig meget kendt i egnen omkring Gram. Derfor verserede der senere gennem århundrederne flere sagn om ham.

Hans Schack modtog 1652 udnævnelse til overamtmand i Sachsen-Lauenborg, fra 1656 var han i staden Hamborgs tjeneste som kommandant og oberst (generalmajor). 6. januar 1658 trådte han i dansk tjeneste som generaløjtnant med løfte om et len (Riberhus og Møgeltønder) for livstid. 1659 udnævntes han til feltmarskal.

Det er disse historiske begivenheder, der er forudsætningerne for et sagn, meddelt af Nicolaus Brix, hvori det fortælles, at Hans Schack var feltherre ved den danske hær. Fra denne ville han have sin afsked, mens hæren stod i Hamborg, men man ville beholde ham. Han lod sig da køre ud af Hamborg under et læg mæg »og kom her ned og købte Gram for 14.000 dalere, en søsling for hvert træ» Han var hård og tiltog sig landet til ejendom ned til chausseen og må derfor gå igen. Han jager gennem luften ned ved Skjoldager sumpe. Otto Diderik hed han og havde kun én arm.«⁶⁾

I dette sagn er Hans Schack og hans søn, Otto Didrik til Schackenborg

(død 1683) blevet forvekslede. Otto Didrik Schack arvede 1676 Gram, men det var jo ikke ham, der købte denne herregård. Ifølge overleveringen var Hans Schack en vældig *jæger*, der afholdt store jagter i skovene på Gram gods. På en jagt forfulgte han en såret kronhjort, og ved denne lejlighed lovede han sig selv og følget, at på det sted, hvor kronhjorten blev fældet, ville han opføre et nyt slot. Nu ville skæbnen, at hjorten i sin dødsangst løb ud i en sump, hvor den blev hængende, så jægerne kunne fælde den. Derfor skal øen, hvorpå Gram slot er bygget, være fremstillet ved opfyldning af sumpen og selve slottet være bygget på pæle, der er nedrammede side om side i undergrunden for at skaffe et fast byggefundament.⁷⁾

Her har vi almuens forklaring på, hvorfor Hans Schack o. 1670 lod opføre Gram slots hovedfløj, et stort, dybt hus med kælder og to stokværk.

I et andet sagn fortælles ligeledes om Hans Schack som en ivrig jæger, der tilmed ofte red på jagt uden bøsse. Når hundene rejste en hare, satte han hesten i fart efter den og slog den ihjel med hundepisken. En dag red han på jagt på Skjoldager mark. Hundene rejste en ræv nedad mod engene. Feltherren satte efter den. Ræven så, der var fare på færde. Den løb ned imod åen. En bjælke var lagt over åen som overgang til Sønderskoven. Ræven foer over bjælken. Åen var fuld af isdrift og vand, som skyllede hen over bjælken. Men feltherren var kommen i ånde. Han sporede hesten. Den måtte forsøge overgangen. Men den gled ud efter nogle få skridt. Både den og feltherren faldt i åen neden for bjælken. Feltherren frigjorde sig for hesten. Han søgte at svømme i land. Men strømmen rev ham med sig. Den var fuld af løse isflager. Et par skovarbejdere var lige i nærheden. De stod i skovbrynet. Da hest og herre styrtede i vandet, tog de en lang gren, løb hen til åen og rakte den ud i vandet, hvor feltherren greb den. De halede ham i land; men han takkede dem ikke. Han så sig bare om til alle sider og spurgte arrigt: »Hvor satan blev ræven af?«

En dag kom feltherren kørende nordfra til Gram. På vejen mellem skoven og Gram lå der en mand og vandede sig. Da vognen var kommet forbi, bød feltherren sin tjener at gå tilbage til manden og få at vide, hvad han fejlede. Tjeneren kom og fortalte, at manden var falden og havde brækket benet. »Å skidt!« udbød feltherren, »er det noget at skabe sig sådan for. Jeg troede, han havde ondt i tænderne.« – Det havde feltherren selv haft engang.⁸⁾

Det er allerede nævnt, at befolkningen mente, Hans Schack efter sin død *gik igen* (han blev begravet i København), og han var i følge med gløende hunde (der nævnes en flok, eller tre). Så manede Gram præst ham ned under en stor bøg i kanten af en dam, der kaldes *feltherrens hul*, »det var jo for, at han ikke skulle gå igen mere. Hans hest står endnu i den lille skov ved slottet, men om dagen da er det en bøg. Nogle alen ovenfor roden er træet bøjet helt i vinkel, går så en 4 alen vandret hen og derpå atter fuldstændig

lige op, så det er et helt mærkeligt træ at se. Hans egen person står i en bøg nede ved vandet (åen). Forhen var hans ansigt så tydeligt, at enhver kunne se det, men nu er det lidt mere utydeligt. Hele figuren var dannet af mos. Han stod med en stor kappe på og med militærkasket, og hans hænder var bundne på ryggen, og en stump af strikken hængte ned derfra. Ansigtet var bart, men øjnene var dannede af mospletter og lige sådan skægget, så man skulle tro, det hele var gjort med kunst. Det andet træ, som han var manet ned under, blæste om for nogle år siden med rod og samt, så nu regerer han vel igen.« Fysikus Hansen⁹⁾ i Haderslev købte træet ved auktionen, og folk sagde da, at nu gik han hen og brændte feltherren.¹⁰⁾ Vi lærer af dette sagn, hvor stærkt Hans Schack har optaget folkefantasiens, selv et naturspil som en særegen mosformation på et skovtræ sattes i forbindelse med feltherren. Søren Bennetsen fortalte 1913, at han i sin ungdom havde kendt en gammel gårdmand, som svor på, at han to gange havde mødt Hans Schack i lunden ved midnatstid. »Men han gjorde mig ingen ting,« tilføjede manden.¹¹⁾

I en optegnelse fra 1909 meddeles, at gamle folk omkring 1840 fortalte, at Hans Schack ved nattetid kom farende gennem luften i susende fart, fulgt af 3 sorte hunde og et stort jagtfølge, alt under larm og gny. Hans vej gik fra Møgeltønder ad Gammel Gram til. Den førte østen om Tiset og østen om Gram by igennem lunden og over åen ud til Gammel Gram, hvis voldsted blev sløjfet og udjævnet af forpagter Hother Müffelmann på Gramgård i årene mellem 1851 og 1864.¹²⁾

Der forefindes endnu en optegnelse om Hans Schack som nattejæger. I denne fortælles om nogle unge piger, der en aften på vej fra Gram til Skjoldager gik igennem slotsparken og lunden. Da de var omtrent ved det sted, hvor parken går over i skoven, »lunden« ved en lille bro, hvor æ Bremena-at (promenaden) ender, hørte de en stærk susen i luften, og et øjeblik efter så de en stor skare ryttere komme i susende fart. I spidsen red en meget stor og kraftig herre. Alle var de på kulsorte heste, havde bøssen hængende over skuldrene og fældede dyr ved deres sadler. Tre store, sorte hunde fulgte jægerne. Farten var så stærk, at der såvel fra hestenes næsebor som fra hundenes åbne gab, hvoraf de røde tunger hængte ud, stod en stærk ånde, som i den stærke fart ligefrem glødede i luften.¹³⁾

Sagnene om Hans Schack som den vilde jæger, der om natten farer gennem luften, er lån fra sagnene om brodermorderen kong Abels vilde jagt, en parallel til de sjællandske sagn om kong Volmers vilde jagt om natten mellem Vordingborg og Gurte. Disse middelalderlige kongesagn har til forudsætning de hedenske oldtidssagn om Odinsjægeren, Wons jæger, der – ligesom Asgårdsreien i norsk folketro – farer gennem luften. Naturgrundlaget for disse sagn er lyden af trækfuglesus og anden fugleflugt i mørke efterårsnætter.

Efter greve Otto Didrik Schacks død 1683 arvede hans søn, Hans Schack, Gram. Han døde 1719, hvorefter hans anden hustru, *Anna Sophie*, f. *Rantzau*, overtog styret af godset, som hun beholdt til sin død 1760. I denne sin lange enkestand kom hun mere end nogen anden til at kaste glans over Gram. Med iver tog den kun 30-årige enke sig af gård og gods. Hun byggede videre på slottet, og den store lade skal hun også have ladet opføre. Den virksomme og foretagsomme enkegrevinde udfoldede i de 41 år, hun levede som sådan, en stor og omfattende virksomhed. Hun blev en af det 18. århundredes store godssamlere i Danmark. Den meget energiske dame stillede store krav til sine bønder, som hun bebyrdede med øget hoveriarbejde, og som hun også – som det synes – forsøgte at pålægge større afgifter ved en omlægning af betalingsmåden. Bønderne holdt imidlertid stadig på deres ret og nedlagde til tider som protest hoverarbejdet. Grevinden på sin side anvendte de økonomiske og retslige magtmidler, hun havde i hænde som godsejer, men synes ikke at have grebet til voldelige foranstaltninger. Bøndernes had til hende var dog blevet så stærkt, at hun efter sin død omtaltes som den onde grevinde, medens der tillagdes hende allehånde grusomheder. Hun havde bygget flere skoler for landsbybørnene på Gram gods; men det kunne så langt fra forsones bønderne med hende.¹⁴⁾

Vi skal nu stifte bekendtskab med folkeoverleveringen om grevinde Anna Sophie, hvis eftermæle i Gramegnen blev det slettest mulige, af det ovenfor antydede ved vi hvorfor.

En del ret ensartede sagn er optegnede om hende, og der er faktisk ingen lyspunkter i disse.

Den ældste optegnelse hos Evald Tang Kristensen (fra o. 1885) om en frue på Gram må have sit indhold knyttet til grevinde Anna Sophie, selv om hun var død, før David Grønlund i 1777 var blevet præst i Darum:

»Der var en frue på Gram, der hver aften gik en tur med den lille mand. På hendes spørgsmål, om der ikke var nogen, han var bange for, havde han svaret, at der måtte komme, hvem der komme ville, ingen skulle hindre ham i at følge med hende; først når der kom en mand med et par rødblissegheste for, var han bange, at han ikke kunne stå sig. Dette havde pastor Grønlund i *Darum*, der ejede et par rødblissegheste, og som var dygtig til at mane og alt sligt, fået nys om, og han gik straks ud og bad karlen spænde for. Da der var spændt for, satte præsten sig op i vognen og sagde til karlen: »Kør så,« men han sagde ikke noget om, hvorhen; imidlertid løb hestene af sig selv lige til Gram. Præsten stod af, gik ud i haven og traf ganske rigtig den lille mand, som gik med fruen. Præsten tog da et lys op af lommen, tændte det og spurgte manden, om han ville lade fruen i fred så længe, indtil det lys var udbændt. Den lille mand svarede ja, hvorpå præsten slukkede lyset, kørte hjem igen og gik alene op i kirken, hvor han indmurede lyset i væggen. Men efter den tid kom der hvert år, så længe pastor

Grønlund levede, en vogn med bøgebrænde, savet og kløvet, ligesom han kunne putte det i kakkelovnen, til Darum præstegård fra fruén på Gram.«¹⁵⁾

Den *lille mand* er fanden, som grevinde Anna Sophie ifølge sagnene havde forskrevet sig til. Det er morsomt nok at erfare, at den kendte hekseforsker, præsten David Grønlund (1716–1784), der var præst i Darum 1777–84, i folketraditionen er blevet sat i forbindelse med vor grevinde på Gram.¹⁶⁾

Den ældste af sagnoptegnelserne i Evald Tang Kristensens værk *Danske Sagn*, findes i bind IV (1896), nr. 797. Sagnet er meddelt af Nicolaus Brix, og da det indeholder de fleste motiver vedrørende sagnene om grevinde Anna Sophie Schack, vil det være hensigtsmæssigt også at anføre denne sagnform fuldtud:

»Der var en grevinde på Gram, som var så grusom, at hun en gang bandt sin pige til den varme kakkelovn, mens hun selv gik i kirke, så pigen brændte helt op. Hun levede i et utilladeligt forhold til en kammerjunker, og han gjorde sig i et selskab til af, at han havde sådan omgang med grevinden. Da hun fik det at høre, nægtede hun det, sagen kom for retten, og kammerjunkerén tabte sagen. Men hun blev imidlertid frugtsommelig, og da hun skulle føde, gik hun ud i en eng tæt ved slottet og fødte et barn, som hun dræbte på stedet og nedgrov eller sænkede ned i en pøl. De to terner, der havde været vidner dertil, lod hun henrette på en høj mellem Gram og Gram by, og engen hedder *Tagkjer*. For den tings skyld kom fanden og ville tage hende, og de to præster fra Gram og nabosagnet formåede intet mod ham. Derpå hentede man en præst fra *Ris* ved Åbenrå ved navn *Petersen*¹⁷⁾, en snild karl, som let kunne tage det op med fanden. Da han kom op på slottet til grevinden, brændte der to lys på bordet, og fanden var til stede og gjorde et græsseligt spektakel. Nu foreslog præsten, at fruén skulle tilhøre ham, når de to lys var udbrændte. Det gik fanden ind på, og så pustede præsten lysene ud og lod dem indmure i kirken. Nu var hun frelst, men nogen tid efter brændte kirken. Grevinden løb i fortvivelse der ud, men for silde, lysene var brændte, og hun måtte af sted. Da hun nu var død, skulle liget bringes til Sjælland, men midt på Storebælt opkom der en voldsom storm, og alt måtte kastes overbord, til sidst også liget. Så blev søén rolig«.

I de fleste sagnoptegnelser om grevinde Anna Sophie fortælles, hvorledes hun dræbte sin kammerpige, fordi hun ikke kunne gøre hende tilpas med hendes pynt, da grevinden ville til kirke. Pigen slog sig fordærvet på kamingitteret i troldkammeret, der har fået sit navn efter den særlige begivenhed. Der var en blodpøl på gulvet, som de ikke senere kunne få væk. »Det er vasket bort gang efter anden, men kommer altid igen. For nu at udslette sporet af, hvad hun havde gjort, puttede grevinden pigen ind i kaminen, så hun brændte helt op, og derefter drog hun til kirke. Siden blev

der lavet et gitterværk for en del af værelset, nemlig for den del, hvor blodpletten fandtes. De troede vel at kunne holde spøgeriet inden for de grænser. Det var et trægitter og var vel på en plads, der var en 4 alen lang og 3 alen bred og lavet sådan i en Runddel, det vil sige med afrundede hjørner. Det stod endnu i min barndomstid, og folk skyede det rum indenfor ... Men nu er gitteret væk, og alt er helt forandret. For en 40 år siden var Gram mølle, der ligger lige ved slottet på den anden side af vejen, under reparation i et par måneder, og for at nu møllegæsterne kunne blive forsynede med mel imens, blev der malet en hel del på forlag, og det blev gemt på slottet i et værelse ved siden af troldkammeret, og så for at der ikke skulle blive stjålet af det, blev der sat vagt ved det om natten. Møllersvendene skulle skiftes til at holde vagt. Men de første to kom tilbage, da det var godt midnat, de turde ikke være der længere. De næste to kunne heller ikke være der til dag, for der var sådant spektakel og hurlumhej der inde. Siden var der ingen vagt ved melet.«¹⁸⁾

Sagnet om den dræbte kammerjomfru hører til vandresagnenes store skare. Det kendes fra andre herregårde og slotte og er nok vandret til Danmark sydfra. Det er så blevet fastholdt her og der, hvorfra man havde overlevering om ondt herskab. Da dette var tilfældet vedrørende Gram slot, blev det knyttet til grevinde Anna Sophie. Sagnet er fremstået i et undertrykt milieu, i tyende- og hovbønderkredse, og her havde det, med sit virkningsfulde indhold gode betingelser for at blive husket fra slægt til slægt. Der er ingen tvivl om, at sagnet har sin forudsætning i en barbarisk virkelighed, det er af oldtids- eller middelalderoprindelse ligesom sagnene om levende indmurede mennesker, der også kendes fra danske herregårde.

I en optegnelse meddeles, at den onde grevinde på Gram lod sin eneste søn, grev Otto Rantzau, hemmelig halshugge. Husets stammoder viste sig for hende og lod hende forstå, at hun ikke skulle få ro i graven.¹⁹⁾

Grevinden kommanderede en stormfuld efterårsnat to tjenere til at undersøge, hvorfor der lød høje hundehyl over søen. De fandt da et barnelig, som hun bød dem kaste i søen. Det fortæltes, at grevinden havde født i løndom, og for at skjule sin skam dræbte hun barnet.²⁰⁾ (fortsættes)

NOTER

1) Danske Samlinger 2. Rk. IV (1874–76), 115. Evald Tang Kristensen: Danske Sagn IV (1896), nr. 40.

2) Sønderjydske Aarbøger 1913, 123.

3) Traps Danmark IX (1930), 190.

4) Om Grams ejere og godsets historie i det hele taget se Caroline E. Andersens store værk: Grams Historie (1926).

5) Sprogforeningens Almanak 1916, 26–27. Evald Tang Kristensen: Danske Sagn Ny Række IV (1932), nr. 286. I begge bøger er sagnet optegnet af gdr. Søren Bennetsen, Skjoldager.

- 6) E. Tang Kristensen: Danske Sagn IV (1896) nr. 652.
- 7) Thorvald Møller: Paa Strejftog i Amtet (Haderslev 1913), 86.
- 8) Sprogforeningens Almanak 1916, 25–26. Meddelt af gdr. Søren Bennetsen. Optegnet 1913 af pastor Johan Zerlang, Gram. Optegnelsen, der findes i Dansk Folkemindesamling, er også udgivet i E. Tang Kristensens Danske Sagn Ny Række IV, nr. 285. Sagnet er ligeledes meddelt af Maric Nissen i Frederiksborg Højskoles årsskrift 1922, 115–117. Slutningen af sagnet om manden med det brækkede ben er i en optegnelse fra 1866 ved Jørgen Fausbøl (indsendt 1909 til Dansk Folkemindesamling) sat i forbindelse med grevinde Anna Sophie Schack.
- 9) J. A. Hansen (1859–1936) var læge i Gram fra 1885, fysikus 1888, kredslæge i Haderslev 1900. Hjemstavnsforsker. Har i Sønderjysk månedsskrift 1930, 11–13 skrevet om Gram slots indsats i verdenshistorien. – Overleveringen om det mærkelige træ og sagnene om Hans Schacks natteridt som vild jæger er i udpyntet form meddelt i Emil Lunds skrift: Sagn og Skildringer fra Gram-Egnen (1910), 26–28.
- 10) E. Tang Kristensen: Danske Sagn Ny Række IV, nr. 285.
- 11) Smsts. nr. 287. Meddelt af Mads Dam, Taterkroen (nu Gramlund) ved Gram, og S. Bennetsen, jfr. Sprogforeningens Almanak 1916, 26.
- 12) Meddelt til pastor Johan Zerlang 2. 11. 1909 af rentier Hans Chr. Sørensen, Gramby, født i Tiset 1832 (opt. i Dansk Folkemindesamling 1906/23: 3061).
- 13) Opt. 1921 af fhv. købmand Hans Bennetsen, Sorø, efter gamle Jens Nielsen, gårdejer i Langdal, Fole sogn. Han havde hørt sagnet af sin moster, der var en af de unge piger, som så det natlige ridt (Dansk Folkemindesamling 1906/23: 3061).
- 14) Vilh. Lorenzen: Gram (Danske Slotte og Herregaarde IV, 1945, red. af Arthur G. Hasse), 553–62.
- 15) Evald Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VIII (1886), nr. 531.
- 16) Om David Grønlund, se min afhandling i Fra Ribe Amt 1939, 1–14.
- 17) Christian Petersen, præst i Ris 1747–95, kunne mere end sit Fadervor.
- 18) E. Tang Kristensen: Danske Sagn Ny Række IV (1932), nr. 340. Meddelt af fru Christine Bennetsen, Skjoldager. Sagnet om den brændte kammerjomfru findes også omtalt i Danske Sagn Ny Række IV, nr. 339, 342, 394 (de sidstnævnte to steder er sagnet henlagt til *Schackenborg*), medens der nr. 393 kun nævnes, at i et værelse er der på gulvet nogle blodpletter, som ikke kan vaskes af. »De skal stamme fra én, der er bleven slået ihjel der.« Drabet findes ligeledes omtalt i Sprogforeningens Almanak 1897, 58–62 (af Jakob Østergaard) og i samme almanak 1920, 81–84 (af S. Bennetsen, Skjoldager). Endvidere i Emil Lunds »Sagn og Skildringer fra Gram-Egnen« (1910), 33–39.
- 19) Sprogforeningens Almanak 1897, 58–62.
- 20) Emil Lund: Sagn og Skildringer fra Gram-Egnen (1910), 33–39.

Prins Christian Frederiks besøg i Aabenraa i 1831

Tronfølgeren, prins Christian Frederik, den senere Christian VIII, nød stor folkeyndest, og man så med forventning hen til hans tronbestigelse, fordi han i 1814 havde givet nordmændene Eidsvoldforfatningen.

På tilbagereisen fra et besøg hos hertugparret på Augustenborg passerede han i sommeren 1831 Aabenraa, hvor han boede hos postmester, kancelliråd Petersen i den smukke, gamle Postmestergård i Søndergade (nu øjenlæge dr. Beyer). Det stedlige skyttekorps paraderede ved tronfølgerens indtog, og byens borgere hyldede ham kraftigt. Efter at have hilst på byens og amtets notabiliteter var tronfølgeren om aftenen amtmand v. Tillisch' gæst på Brundlund slot, i hvis nærhed der efter theen blev affyret et fyrværkeri, under hvilket der udbragtes et leve for Hans Kgl. Højhed og hele det kgl. hus. Ved midnats tide kørte prinsen tilbage til sit logi i Søndergade.

Næste morgen besøgte han Aabenraas nye rådhus (fra 1830), skolerne, den nye kirkegård (fra 1826), kolonihaverne ved Hjelm (fra 1829), en del af omegnen, skibbroen og dr. Neubers badeanstalt (der efter selskabshuset »Frederiksløst« nedrivelse i 1826 videreførtes til 1838), samt skibsbygmester Paulsens

værft. Hos Neuber fik tronfølgeren et karbad, arbejdede så et par timer i sit kabinet og deltog derefter i en frokost, hvortil samtlige embedsmænd, byrådsmedlemmer og cheferne for det ridende korps og skyttegildet var indbudt. Postmesteren udbragte en skål på sin gæsts sundhed, og tronfølgeren svarede ved at løfte sit glas og drikke på Aabenraas velgående, på handelens og skibsfartens fortsatte trivsel, ligesom han takkede for de mange beviser han havde modtaget på hengivenhed. Postmesteren fik til erindring en diamantnål overrakt, hvorefter prinsen ved halv to-tiden fortsatte til Løgumkloster.

Efter Allgemeines Wochenblatt 1831 11/7; års-tallet 1830 i S.M. 1958, s. 224, rettes til 1831.

H. V. G.

Skoleafslutningen i Haderslev 1774

Haderslev lærde skoles rektor Conrad Friederich Wiegmann udsendte fra Hinrich Luckanders bogtrykkeri i Haderslev i 1774 et skolekrift, hvori han i en lille afhandling på 18 sider behandler emnet: Omfanget af de såkaldte latinske skoler. Samtidig indbyder han alle skolens velyndere, venner og patroner til at overvære den taleøvelse, som skulle afholdes i skolesalen den 24. marts om formiddagen i anledning af, at to elever skulle dimitteres.

I afhandlingen gør rektor rede for sit syn på, hvad den latinske skoles undervisning burde omfatte, og han fremhæver naturligvis særlig latin og græsk, men også modersmålet og andre levende sprog samt historie og geografi m. v. Med hensyn til modersmålet er den gode Haderslev-rektor imidlertid for sin egen skoles vedkommende kommet i en slem knibe. Han skriver: »Jeg ved ikke, hvad jeg hos os i Haderslev skal kalde for modersmålet, tysk eller dansk. En stor hindring for begge sprog er det for mange, at et sprog tales i skolen og et andet i hjemmet, og at der desuden er så stor lighed mellem de to sprogs ord og ordstillinger, hvad der forårsager en ikke ringe forvirring. Dog vil jeg her ved modersmålet forstå det sprog, som er fremherskende i skolen.« Det vil med andre ord sige tysk, men den brugte vending kunne tyde på, at dansk også har været talt i skolen, hvilket vel også må siges at være naturligt, da et overvejende antal af eleverne sikkert har været fra dansktalende hjem. Rektor Wiegmanns udtalelse viser også, hvor vanskeligt det har været at gennemføre Frederik 3.s love for skolen fra 1655, hvori det hedder, at undervisningen i latin skal foregå på tysk og ikke på dansk, og at der ikke må tales dansk med eleverne.

Om undervisningen i sin egen skole fortæller rektor Wiegmann i øvrigt, at der i de levende sprog kun har kunnet undervises i tysk og i nogen måde også i fransk.

Rektor slutter med at fremhæve, at han har skrevet den lille afhandling, fordi det er hans ønske, at medborgerne vil bidrage deres til, at skolen må få et godt ry på sig, at de vil sende deres sønner til den offentlige skole, selv om de ikke vil studere, for at lade dem lære alt det, som det hele livet igennem vil være en fordel at kunne, og som også vil give dem et godt håb til fremtiden.

Skriftet slutter derefter med en for-

tegnelse over de taleøvelser, som vil blive holdt af to »blomstrende unge«, der skal tage afsked med skolen, nemlig Friederich Schröder og Jacob August Sieverts samt fire andre unge talere. De vil alle fremføre taler, som med undtagelse af få forbedringer er udarbejdet af dem selv.

Friederich Schröder vil på latin tale om fortrinnet hos dem, som blottet for jordisk gods elsker dyden, fremfor den, der i stor overflod lever et lastefuldt levned. Derefter taler Hinrich Johann Matthiessen på tysk om tilfredshedens lykke, Friederich Schäffer på latin om den fortræffelige nytte, mennesket har af sit sprog, Friederich Georg Oye på tysk om den sande visdom, Jacob August Sieverts på latin om hævnens skadelige følger, og endelig taler Carsten Friederich Carstens efter dimissionen på fransk om en rolig samvittighed som menneskets største lykke og slutter med at ønske de bortdragende lykke, held og velsignelser.

Nachrichten vom Baltischen Meere, som udkom i Haderslev i årene 1765-67, beretter ganske kort om en lignende skoleafslutning i 1765. Ugebladet oplyser, at der forud for og efter taleøvelserne blev opført vokal- og instrumentalmusik, som havde gjort afslutningen yderst festlig, og bladet hyl-der Johann Christopher Niemeyer, der var skolens kantor fra 1746-1770, og som jævnlig medvirkede ved koncerter. Bladet mener, at han fortjener offentligt at blive prist for den nydelse, han havde beredt offentligheden.

De seks elever, som medvirkede ved taleøvelserne, studerede senere alle i Kiel. To var fødte haderslevere, nemlig Friederich Schröder, der var født den 16. maj 1756 som søn af retsskriver Bonaventura Schröder, og som i 1787 blev diakon i Haderslev og derefter fra 1807 sar sognepræst i Maugstrup-Jægerup, samt Friederich Georg Oye, der var født i januar 1760 som søn af herredsfoged Detlef Fr. Oye, og

som døde som kancelliasessor i Slesvig i 1797. Den tredje, Friederich Christian Schäffer, var søn af etatsråd Anthon Friederich Schäffer, der døde i Haderslev 23. juli 1774, medens de andre tre ikke synes at have haft tilknytning til Haderslev. *Olav Christensen*

Fra det gamle glarmesterlav i Tønder

For nylig er det lykkedes dr. Max Rasch at få opsporet arkivet for det gamle glarmesterlav i Tønder. Det fandtes i et københavnsk privathjem, men er nu overladt en glarmester i Tønder.

Det fremgår af den ældste protokol, at glarmesterlavet er oprettet den 1. marts 1692, efter at man tidligere havde været tilsluttet lavet i Flensborg.

Som indledning anføres: Eftersom der tilforn i denne stad Tønder ikke har været et glarmesterlav, så har vi kunstelskende glarmestre, hvilke er Christian Haase, tidligere lavsmester i Flensborg, barnefødt i Tønder og Arendt Melchior Zimmermann, barnefødt i Slesvig, samt Fedder Hansen, barnefødt i Tønder, besluttet at oprette et sluttet lav for disse tre personer ...«

Det er vedtægterne fra et tilsvarende lav i Slesvig, og som var oprettet den 25. juli 1635, der kom til at stå som forbillede. Som betingelse for optagelse i lavet krævedes der, at man enten var søn af en glarmester eller at vedkommende giftede sig med en glarmesters enke eller datter. Det ses da også, at man overholdt denne bestemmelse.

Efterkommere af Christian Haase eller Hass (begge stavemåder anvendes) sad i fem generationer som udøvere af dette håndværk i byen. Da Chr. Hass kort efter 1700 afgik ved døden, giftede enken sig med den anden medstifter, Fedder Hansen. Hans to stedsønner, Hans Thomas Hass og Marinus Hass, blev senere optaget i lavet.

Den tredje medstifter, A. M. Zimmermann havde en søn Friedrich og to svigersønner, Johann Christopher Mester fra Hamborg og Samuel Ulrich fra Løgumkloster, der alle blev glarmestre og efterhånden blev optaget som lavsbrødre, når en plads var ledig.

Sønnen Friedrich bosatte sig i Møgeltønder, og derfra blev han i 1758 optaget i lavet, men han formåede dog aldrig at betale de 20 mark, som medlemskabet fordrede.

På myndighedernes forordning skete der senere en slappelse i kravet om denne slægtsskabsforbindelse.

Man overvågede dog strengt, at der kun fandtes tre medlemmer af lavet. Som andre mestre i dette fag kan nævnes Johann Lorenzen fra Leck, Arendt Christian Bøger fra Burgdorf. Han afgik ved døden 1808 og efterfulgtes af sønnen Hermann Bartold Bøger, der sad som glarmester i Søndergade, indtil han i 1840 afgik ved døden. Carl Johann Joachim Pløhn døde efter 15 års virksomhed, og ved hans død blev så glarmestervenden August Heinrich Mohrbutter fra Schwesing optaget i lavet. Han giftede sig forøvrigt med Pløhns enke.

Den 11. maj 1839 blev Georg Nicolaus Bathasar Bohde indskrevet som mester i lavsprotokollen, og sønnesønner af ham driver endnu glarmesterforretning i Tønder og Tinglev. En halv snes år efter Bohde fandt Carl Ferdinand Harrsen, der kom fra Nordstrand, optagelse i lavet, og en søn af denne drev håndværket til for godt en halv snes år siden.

Lavsvedtægterne indeholder ligeledes nøjagtige bestemmelser om afholdelse af mesterprøven, antagelse af lærlinge, om forholdet til svendene samt forholdsregler mod bekæmpelsen af fuskene.

Man havde selv haft store udgifter under aflæggelsen af svende- og mesterprøve, og derfor så man med misbilligelse på de mange, der i amt og

by drev professionen og derved blev hårde konkurrenter. Dette forhold havde været den væsentlige årsag til oprettelsen af lavet, og disse oprædende fuskere gav stadig anledning til klager.

I 1820erne opstod der en uoverensstemmelse mellem glarmestrene og mallerne. Hver anså sig for berettiget til at kitte vinduer. Glarmestrene søgte medhold hos kollegerne i Flensborg, hvor det udelukkende tilkom dem at udøve denne bestilling. Myndighederne gav dem dog ikke eneret, men bestemte, at det stod enhver frit at tage, hvem de ønskede til hjælp.

Svendeprotokollen, som er affattet på plattysk, og som efter bestemmelsen også skulle opbevares i lavsskrinet hos oldermanden, bringer fortegnelsen over de mange svende, der i kortere eller længere tid fik lejlighed til at arbejde for en af byens håndværkere for så for de flestes vedkommende at fortsætte vandringer, til de måske engang selv under ceremonielle skikke kunne optages i mesterlavet.

W. Christiansen.

Et brev til en forsmået frier

Langs vestkysten var det i sin tid skik, at en forsmået karl eller pige natten før den tidligere kærestes bryllupsdag af venner fik anbragt en kurv på hjemmets skorsten. Skikken har været kendt i Hjerpsted til kort før den første verdenskrig.

Man kunne også nøjes med at sende en kurv, der var ledsaget af et brev, hvis indhold tydeligt tilkendegav hensigten med det.

Et sådant brev opbevares hos den 91-årige enkefru Jensen, Tønder (tidligere Vester Åbling, Brøns sogn).

»Et ærebrev for den velleagte ungkarl N. N. i V. Åbling til trøst for ham, da han ved skæbnens ugunstige gang har mistet sin engang elskede brud N. N. af Brøns.

Modtag den kurv vi skænker dig, kun ringe er vor gave.

Dig ej af had frembæres sligt, men blot til trøst for tabte mager og til bevis, at vi deri

af kærlighed vil tage del den sorg, som ramte dig så fage.

Ja, hun gik bort fra dig, vor ven, og søgte sig en anden igen, som ægte hende vil straks nu og have til sin kære brud.

Vel fik du sorg, men tænk dig om, der er jo fler, hvorfra hun kom, derfor vi ville bede dig

af vore hjerter inderlig, når du igen en brud kan få,

det gamle ordsprog følge må:

Rosen pluk i dag, hvo er dig borgen at den dufter lige frisk i morgen?

Til slutning spørger vi:

optager du med ære, det offer vi frembærer?

Da bør fiolen stemmes, musikken ej forglemmes,

vi i dansen træde må

og det må nu lysig gå,

her må et gilde vanke,

og du må sammen sanke,

enhver som du har kær,

alt med en hastig færd.

Dette foræres og ønskes dig af dine underskrevne fortrolige venner og vinder til bevis på deres deltagelse i den ovennævnte dig nedtrykkende sorg og smerte.«

W. Christiansen.

Urnefund i Abterp,

Brede sogn

På en mark øst for Abterp by fandtes ved sandgravning den 2. april i år en urne i ca. 50 cm's dybde. Den gik desværre i skår under spadestikket. Den indeholdt foruden aske og benrester 1 skjoldbule og 1 spydspids af jern, stærkt forrustede. Våbenfund i urner skal være sjældne. Dr. Terkel Matiasen fra Nationalmuseet har været her og set på findestedet og har taget fundet med til præservering.

H.

GRAM

Køleanlæg

BRØDRENE GRAM A/S

VOJENS

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4

Lørdag 9—1

GRAASTEN

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,

Trikotage, Herreekvipering

AKTIESELSKABET
NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Aktieselskab

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

Haslev
Gymnasium

Kostskole for Dreng

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Sønderjydsk
Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

*

Brede Sogns
Spare- og Laanekasse

Bredebro tlf. 41341

✱

Stiftet den 1. maj 1875

Lolland-Falsters
Folketidende

Stiftets største Blad

Nykøbing F.

A. Nielsen & Co. A/S.

Nykøbing Falster

HEJMDALS

Bogtrykkeri

udfører tryksager af enhver art

Telf. Aabenraa 23132

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

A-S FAXE KALKBRUD

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

JORDBRUGSKALK

97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres

ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg

Krusaa

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten
Andelsslægteri

Historisk Samfund for Sønderjylland

afholder

ÅRSMØDE

søndag d. 31. maj kl. 14,00 på Rugkobbelskolen i Åbenrå.

DAGSORDEN:

Beretning.

Regnskab.

Beretning og regnskab for Sønderjysk månedsskrift.

Valg (efter tur afgår W. Christiansen, K. Fanø, J. Holdt og J. Hvidtfeldt).

Forslag om lovændringer: fra par. 2: »Medlemsbidraget fastsættes på årsmødet« foreslås ændret til: »Medlemsbidraget fastsættes af styrelsen«. Fra par. 6: »Kalenderåret er samfundets regnskabsår« foreslås ændret til: »Foreningens regnskabsår går fra 1. april til 31. marts«.

Eventuelt.

KAFFEBORD

Foredrag af overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt: »Martsrevolutionen 1848 i Kiel og Nordslesvig«.

Korte foredrag ved museumsinspektør H. Neumann: »Den nye museumsordning og Nordslesvig« og magister S. Schoubye: »Tønders sølvsmede«.

Efter mødet bliver der lejlighed til at bese Rugkobbelskolen.